

Ir. C.A.S. Zwetsloot

BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN VAN LANDBOUWBEDRIJVEN IN
OOST-GELDERLAND T.B.V. SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNINGEN
IN DAT GEBIED

Interne Nota 143

April 1970

L 5
143 A

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Tel.: 61.41.61

Niet voor publikatie - nadruk verboden

2168545

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	5
HOOFDSTUK I Historische ontwikkeling	7
HOOFDSTUK II Bedrijfsorganisatie en bedrijfsuitkomsten	9
HOOFDSTUK III De toekomstige ontwikkeling	15
SAMENVATTING	27

INLEIDING

De ruilverkavelingen in de provincie Gelderland hebben zich tot nu toe sterk gericht op de structuurverbetering van het rivierengebied. In de toekomst zullen de eigenlijke zandgronden meer aan bod komen. Per 1 september 1968 waren 21 blokken ter grootte van 44 684 ha tot stand gekomen. In uitvoering waren 11 blokken met 69 159 ha, terwijl voor 46 blokken met 284 450 ha een ruilverkaveling was aangevraagd of in voorbereiding was.

Onder de per 1 januari 1969 in Oost-Gelderland tot stand gekomen ruilverkavelingen kunnen genoemd worden Neederberg en Duivense Broek, Beltrum en Hummelo/Keppel. In uitvoering zijn Rekken, Gendringen, Zieuwent/Harreveld, Bevermeer en Warnsveld. In voorbereiding zijn Aalten, Dinxperlo, Borculo en Steenderen, Winterswijk-West, Brummelo/Rietmolen, Hengelo/Zelhem en Ruurlo, terwijl in de reeds tot stand gekomen ruilverkaveling Beltrum weer nieuwe activiteiten worden ontplooid.

Deze bedrijfseconomische studie is vooral bedoeld als een aanvulling op de sociaal- en bedrijfseconomische verkenning van de ruilverkavelingsgebieden Winterswijk-West, Hengelo/Zelhem en Ruurlo. De grondslagen van deze studie zijn reeds eerder gebruikt in de verkenningen van de ruilverkavelingsgebieden Dinxperlo, Borculo en Steenderen.

De algemene problematiek van de landbouwbedrijven in Oost-Gelderland is hierin centraal gesteld, waardoor deze studie een algemener karakter heeft.

HOOFDSTUK I

HISTORISCHE ONTWIKKELING

Van oudsher worden in Oost-Gelderland 1) kleine gemengde bedrijven gevonden. In de vorige eeuw was de landbouw sterk op zelfvoorziening gericht met aanvankelijk als belangrijkste marktartikel de rogge. Later in de eeuw werd deze rogge met overige akkerbouwgewassen en landbouwprodukten meer en meer op het bedrijf zelf via de varkenshouderij veredeld. Op een normaal bedrijf bewerkten boer en knecht, aangevuld met relatief veel gezinsarbeidskrachten en losse werkkrachten, 5 ha bouwland, waarvan 3 ha rogge, terwijl er ongeveer 5 melkkoeien werden gehouden.

In dit zeer oude cultuurgebied werden de boerderijen gebouwd op de hoger gelegen zandruggen, nabij goed bruikbaar bouwland, de zogenaamde essen. Verder van huis had men eigen weidegrond of was men aangevoerd op de gemeenschappelijke weiden - de marken - die meestal geleidelijk overgingen in uitgebreide heidevelden. Voor ons is hierbij van belang, dat jongere vestigingen, vooral de ontginningen in deze eeuw op kwalitatief mindere gronden zijn terechtgekomen. De verdeling van de markengronden rond het midden van de vorige eeuw heeft vooral aanleiding gegeven tot een vaak slechte bedrijfsverdeling. In de jongere ontginningen is deze verdeling wat beter. Hieruit volgt dat op de kleinere, minder goed verkavelde bedrijven de betere grond mag worden verwacht en op de wat grotere, wat beter verkavelde bedrijven de minder goede grond.

Waarschijnlijk wijken deze kwalitatief minder goede percelen in meerderheid echter wat de bodemsamenstelling betreft niet af van de betere gronden. Juist door ruilverkaveling-ontsluiting, geregelde waterbeheersing en eventuele grasmatsbyverbetering - gevolgd door een goed gebruik van de grond - kan een belangrijk deel van wat nu minder goede grond wordt genoemd, aanzienlijk verbeteren.

Deze historische ontwikkeling is vooral van belang omdat nog steeds de gerichtheid op zelfvoorziening herkenbaar is in het zeer grote aantal bedrijfsonderdelen. De ten opzichte van overig Nederland afwijkende Saksische sociale opvattingen werken namelijk een zekere vertraging in de bedrijfsontwikkeling in de hand. Een ander aspect is dat de Oostgelderse boer wellicht weinig waarde hecht aan een goede waterbeheersing:

1) Dit omvat de geografische gebieden de Graafschap Zutphen - ook wel Achterhoek genoemd - en de Lijmers. Dit laatste gebied (rondom Zevenaar) heeft meer stroomrug- en kleigronden, waardoor het in verschillende opzichten afwijkt. Ook enkele delen van de Graafschap langs de IJssel, b.v. Steenderen, hebben wat meer niet-zandgronden.

de relatief snelle waterafvoer via de ondergrond doet hem weinig belangstelling tonen voor (onderhoud van) sloten, greppels en drains.

In Oost-Gelderland (en Twente) speelt de familie (in ruimere zin) een belangrijke rol. Het privé-belang wordt vaak ondergeschikt gemaakt aan het belang van de familiegroep ("ons volk"). Deze sociale opvatting leidt ook tot een ander rechtsgevoel. Typische uitingen van deze sociale leefregels zijn: het thuis-best-werken (d.w.z. geen loon betalen aan de volwassen kinderen), introuwen, abdicatie van het bedrijfshoofd op zeer hoge leeftijd, bevoordeling van de blijver bij de waardering en verdeling van de nalatenschap (het Anerbenrecht). Dit komt soms ook tot uiting in de opvattingen over eigendom (vooral van onroerende goederen): de boer is rentmeester van het ouderlijke erfgoed.

Door het overheersen van het ouderlijke (grootouderlijke) gezag, waarbij toch de jongere generatie een zekere (beperkte) medezeggenschap heeft, wordt vaak een afwachtende houding aangenomen ten aanzien van nieuwe bedrijfsmogelijkheden, zeker waar deze gepaard gaan met (grote) investeringen en/of belangrijke veranderingen in de arbeidsorganisatie.

HOOFDSTUK II

BEDRIJFSORGANISATIE EN BEDRIJFSUITKOMSTEN

§ 1. De bedrijfsorganisatie

Een serie technische bedrijfsgegevens, met de optredende veranderingen, is ontleend aan de verslagen van de door het L.E.I. in het consulentenschap Doetinchem geadmistrreerde bedrijven (zie tabel 1). Deze technische gegevens hebben betrekking op steeds weer (voor een groot deel) andere bedrijven, zodat b.v. de ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond per bedrijf niet uit deze gegevens mag worden afgeleid. Hiervoor biedt de land- en tuinbouwstatistiek van het C.B.S., gebaseerd op de landbouwtellingen, betere gegevens (zie tabel 2 op blz. 11).

Tabel 1. Technische gegevens van L.E.I.-bedrijven in het consulentenschap Doetinchem

		1959/60	1962/63	1965/66	1968/69
Oppervlakte cultuurgrond	ha	10,23	9,45	10,78	12,80
Granen	ha	3,00	2,51	2,88	2,65
waarvan rogge	ha	1,84	1,57	1,96	1,42
Hakvruchten	ha	0,28	0,15	0,17	0,24
waarvan aardappelen	ha	0,28	0,15	0,14	0,19
Totaal marktbaar gewassen	ha	3,30	2,67	3,05	2,89
Grasland en kunstweide	ha	6,64	6,50	6,53	9,62
Voedergewassen	ha	0,28	0,24	0,29	0,29
Knollen 1)	ha	1,85	1,08	1,26	1,11
Totaal voedergewassen	ha	7,54	7,10	8,20	10,28
Melkkoeien/bedrijf		9,3	10,4	12,3	16,2
Mestvee/bedrijf		0,3	.	0,2	0,6
Jongv./100 melkk. jonger dan 1 jr.		63	60	54	50
Jongv./100 melkk. ouder dan 1 jr.		50	51	51	47
Melkkoeien/ha voedergewassen		1,26	1,48	1,53	1,66
G.v.e./ha voedergewassen		1,93	2,28	2,29	2,44
Stikstof/ha grasland	kg	115	164	196	208
Percentage gemaaid grasland		45	57	63	88
Leghennen/bedrijf		243	330	237	152
Mestvarkens/bedrijf		23,7	28,7	40,3	44,5
Fokzeugen/bedrijf		2,3	4,3	9,9	8,5
Volwaardige arb.kr./bedrijf		1,8	1,8	1,6	1,5

1) De nagewassen die gevoederd worden (hoofdzakelijk knollen) zijn voor een derde na 1959/60 in de totale oppervlakte voedergewassen begrepen.

Het grondgebruik is weinig veranderd. De meeste akkerbouwgewassen worden geleidelijk in mindere mate verbouwd.

De stikstofbemesting per ha grasland is steeds toegenomen en daarmee het aantal melkkoeien per bedrijf en per ha voedergewassen. Opmerkelijk is dat de (van oudsher hoge) 1) jongveebezetting niet of nauwelijks is veranderd.

Het aantal leghennen is aanvankelijk toegenomen, maar in de jaren zestig weer iets gedaald. Aanvankelijk nam de bezetting aan mestvarkens en fokzeugen langzaam toe, pas in de laatste jaren is van een snellere toeneming sprake.

Op het in oppervlakte vrijwel ongewijzigde bedrijf waar in de loop der jaren de rundveebezetting en de varkensbezetting wat zijn toegenomen, is een geringe daling van het arbeidsverbruik waarneembaar.

Over de representativiteit van de geadministreerde bedrijven valt te twisten. Het complexe (weinig gespecialiseerde) karakter van de bedrijven, dat eruit naar voren komt, is echter kenmerkend voor Oost-Gelderland.

Van de in 1966/67, 1967/68 en 1968/69 geadministreerde bedrijven valt het volgende te zeggen.

Alle bedrijven tellen rundvee en (enige) akkerbouw. Het aantal koeien per bedrijf bedraagt 10 tot 25, waarbij deze grenzen de neiging tonen beide omhoog te gaan. Bedrijven zonder jongvee komen niet voor. Circa 60% heeft 80 tot 130 stuks jongvee per 100 melkkoeien. Mestvee is nogal eens aanwezig, doch zelden in belangrijke mate.

Elk bedrijf heeft eigen graan en slechts bij uitzondering ontbreekt een kleine oppervlakte aardappelen (eigen verbruik). De oppervlakte rogge is (min of meer afhankelijk van het aantal melkkoeien?) 1,20 tot 2,80 ha per bedrijf. Gemiddeld wordt 80% van het roggeland voor de verbouw van stoppelknollen gebruikt. De omvang van de andere granen dan rogge is wat meer gevarieerd. Vrijwel elk geadministreerd bedrijf heeft ook een voedergewas (voederbieten- snijmaïs) en wel 15 tot 35 are per bedrijf. Ongeveer 60% houdt (nog) leghennen, waarbij circa 40 stuks een bepaalde ondergrens lijken. Veel van deze bedrijven hebben een paar honderd leghennen, zelden treft men meer dan 1000 dieren aan.

Het is uitzonderlijk wanneer op een L.E.I.-bedrijf in Oost-Gelderland geen varkens worden gehouden. Circa 70% van de boeren heeft zowel (enige) mestvarkens als (enige) zeugen. Het aantal boeren dat behalve 10 tot 15 fokzeugen nog een 10- tot 20-tal mestvarkens houdt - waarbij de mesterij kwantitatief dus van weinig betekenis is - is echter vrij groot.

De veranderingen in grondgebruik blijken duidelijk uit de gegevens van de land- en tuinbouwstatistiek van het C.B.S. De Gelderse zandgronden waarover hier gegevens worden vermeld omvatten niet alleen Oost-Gelderland, maar ook de Veluwe.

Een toenemend percentage grasland gaat dus gepaard met een afnemend percentage cultuurgrond in gebruik voor de akkerbouw. Alle akker-

1) "Jongvee is een spaarpot om de pacht te betalen".

bouwgewassen worden in afnemende mate verbouwd. Sterk spreekt dit voor aardappelen (het gros van de boeren heeft aardappelen voor eigen gezin) en voederbieten. Opmerkelijk is verder dat de veel rendabelere suikerbieten niet meer areaal gaan bezetten. Op slechts een enkele plaats vindt men experimenteel tarwe op zandgrond. Onder de overige voedergewassen bevindt zich ook de snijmaïs; tegen de verwachting van velen, dat snijmaïs volledig in de plaats zou komen van voederbieten, breidt het areaal snijmaïs zich niet sterk uit.

Tabel 2. Grondgebruik op de zandgronden in Gelderland

	1955		1960		1965	
	abs.	in %	abs.	in %	abs.	in %
Cultuurgrond ha	187 906	100	188 838	100	183 927	100
Grasland	125 473	66,8	130 699	69,2	134 360	73,0
Akkerbouw	62 433	33,2	58 139	30,8	49 567	27,0
Akkerbouw		100		100		100
Granen	46 699	74,8	46 408	79,9	41 317	83,4
Rogge	25 250	40,4	26 896	46,3	22 131	44,6
Aardappelen	7 785	12,4	5 761	9,9	3 617	7,3
Suikerbieten	284	0,5	368	0,6	335	0,7
Voederbieten	6 091	9,8	4 902	8,4	3 425	6,9
Overige akkerbouw- gewassen	1 554	2,5	700	1,2	873	1,7

Opmerkelijk is, dat de roggeteelt zich op deze kleine bedrijven nog steeds handhaaft. De eerste indruk dat een klein stukje bouwland minder op zal brengen dan wat koeien meer op deze, in oppervlakte beperkte, bedrijven wordt door de praktijk niet of schoorvoetend bevestigd. In een oriënterende begroting (tabel 3) is het verschil in bedrijfsresultaat op een bedrijf met 10 ha cultuurgrond, waarvan 8 ha gras en 2 ha rogge, gevolgd door 1,60 ha stoppelknollen en 15 melkkoeien, tegenover een graslandbedrijf met 17,2 melkkoeien op 10 ha weergegeven.

Ondanks de betrekkelijke waarde van de globale begroting (tabel 3, blz. 12) lijkt het verantwoord te stellen dat het inkomen op de bedrijven 4 tot 5% hoger zal kunnen zijn wanneer een klein bedrijf als zuiver grasland-melkveebedrijf wordt geëxploiteerd. Wanneer zou worden uitgegaan van een aanzienlijk lager stroverbruik op het zuivere weidebedrijf kan het inkomen wellicht circa 10% toenemen. 1)

Tegenover een hoger inkomen staan echter investeringen. Met name de hogere kapitaalwaarde op het zuivere rundveebedrijf is een sprekend gegeven. Bij de opstelling van deze begroting is voorbijgegaan aan de ge-

1) Theoretisch zou het natuurlijk ook op elk gemengd bedrijf mogelijk zijn minder stro te gebruiken en een deel van het stro te verkopen.

bouwenmogelijkheden. In de praktijk kan het onder-dak-brengen van 2 à 3 g.v.e. meer aanzienlijke investeringen betekenen. De indruk bestaat nl. dat de aangehouden rundveestapel op vele bedrijven bepaald wordt door de stalcapaciteit. In dit licht bezien kunnen de gebouwen de oorzaak zijn van de gesignaleerde bouwland/graslandverhouding.

Tabel 3. Begroting 10 ha-bedrijf

	A ¹⁾	B ²⁾	Vershil
Stuks g.v.e.	20	22,9	
Melkkoeien	15	17,2	
Eigen voer (4350 ZW/ha gras, 2000 ZW/ha knollen)	38 000	43 500	
Aan te kopen voer (totale voederbe- hoefte 2 550 kg ZW/g.v.e.)	13 000	14 895	
		in gld.	
Opbrengsten			
Melk 4200 kg à f. 0,37/m k.	23 310	26 729	+ 3 419
Omzet en aanwas, f. 450,-/mk. (= f. 337,50/g.v.e.)	6 750	7 740	+ 990
Rogge	2 000	-	- 2 000
Stro	700	-	- 700
Totaal	32 760	34 469	+ 1 709
Kosten			
Voeraankoop, totaal pakket à f. 0,53/ZW	6 890	7 694	+ 804
Stro-"aankoop"	700	700	-
Kunstmest e.d.	2 475	2 500	+ 25
Rundveekosten (waarvan rente)	3 200 (1 400)	3 664 (1 603)	+ 464
Roggekosten (" ")	240 (60)	-	- 240
Kosten stoppelknollen (w.v. rente)	35 (16)	-	- 35
Werktuigen en loonwerk (w.v. rente)	3 600 (900)	3 600 (900)	-
Grond en gebouwen (" ")	2 000 (1 000)	2 200 (1 100)	+ 200
Algemene kosten	2 000	2 000	-
Totaal	21 140 (3 376)	22 358 (3 603)	+ 1 218
Arbeidsinkomen	11 620	12 111	+ 491
Arbeidsinkomen + (max.) kapitaal- inkomen	14 996	15 714	+ 718
Waarde roerend goed	39 600	41 700	+ 2 100
Waarde onroerend goed	100 000	100 000	-
Bedrijfskapitaal	139 600	141 700	+ 2 100

1) A = 8 ha gras, 2 ha rogge + 1,60 ha stoppelknollen.

2) B = 10 ha gras.

§ 2. De bedrijfsuitkomsten

De in het consulentenschap Doetinchem gelegen bedrijven, die bij het L.E.I. in administratie zijn, leveren al vele jaren slechte uitkomsten. Over de laatste 13 jaar (1956/57 tot en met 1968/69 werd gemiddeld slechts drie keer een positief netto-overschot bereikt, nl. in 1957/58, 1963/64 en 1968/69. Vijf keer was het netto-overschot zeer slecht (gemiddeld minus f. 4 000,-), nl. in 1961/62, 1962/63, 1965/66, 1966/67 en 1967/68.

Op 17 bedrijven welke in de periode 1966/67 - 1968/69 steeds in administratie waren, was het netto-overschot achtereenvolgens minus f. 3 840,-, minus f. 3 720,- en plus f. 4 660,-. Dit betekent dat het arbeidsinkomen van de ondernemer respectievelijk 64, 68 en 137% bedroeg van het jaarloon van een betaalde arbeidskracht.

Een nadere specificatie van de bedrijfsresultaten over de laatste drie jaar is weergegeven in tabel 4. Bij de variatie in het netto-overschot dient wel bedacht te worden, dat dit een resultante is van een bedrijfsomzet van circa f. 80 000,-. Vooral door de omvang van de varkenshouderij en de pluimveehouderij is het te behalen arbeidsinkomen ongeveer 20% van de omzet. De betere resultaten in het laatste boekjaar blijken dan veroorzaakt door goede resultaten in de rundveehouderij en de varkenshouderij. In het laatste boekjaar zijn het vooral de mesters en fokkers van varkens, die goede resultaten bereiken.

De individuele bedrijfsresultaten, die bij de opstelling van gemiddelden hun specifieke waarde verliezen, blijken vooral afhankelijk van de bedrijfsomvang (zie tabel 4, blz. 14). Een belangrijk negatief netto-overschot blijkt als regel samen te gaan met een gering aantal bewerkingseenheden (800 tot 1 200) per arbeidskracht. Een tweede belangrijke oorzaak van het verschil in bedrijfsuitkomsten is de kwaliteit van een bedrijfstak, zoals die in het saldo naar voren komt. Met name in de veredelingslandbouw is dit van grote betekenis. Het saldo van de varkenshouderij per 100 b.e. (d.i. 30 mestvarkens of 7 fokzeugen of een combinatie hiervan) liep in 1966/67 uiteen van minus f. 98,- (18 mestvarkens) tot f. 4 790,- (30 fokzeugen). De kwartielgrenzen lagen bij f. 1 560,- en f. 2 925,-. In 1967/68 waren de uitersten minus f. 281,- (33 mestvarkens) en f. 3 945,- (11 fokzeugen), de kwartielgrenzen f. 960,- en f. 2 140,-. De uitersten bedroegen in 1968/69 f. 329,- (bij 14 mestvarkens en 24 fokzeugen) en f. 5 377,- (106 mestvarkens), de kwartielgrenzen f. 2 850,- en f. 4 330,-.

De gemiddelde bedrijfsomvang bedraagt in Oost-Gelderland ca. 1 700 b.e. per bedrijf. Het arbeidsinkomen per b.e. van de laatste zes jaar was resp. f. 8,32, f. 8,11, f. 6,92, f. 7,81, f. 7,56 en f. 10,37. Stellen wij dit gemiddeld op f. 8,-, dan is wellicht te stellen dat eerst bij 2 000 b.e./arbeidskracht een voldoende arbeidsinkomen haalbaar is. Er zijn echter reeds talrijke bedrijven met 2 500 en meer b.e./arbeidskracht waar f. 20 000,- per arbeidskracht per jaar haalbaar is.

In veel gevallen is het arbeidsinkomen van de ondernemer een redelijk goede maatstaf voor het verteerbare gezinsinkomen. In mindere mate geldt dit voor Oost-Gelderland. Hier vormen het relatief grote aantal

niet- of zeer slecht beloonde meewerkende gezinsleden en de relatieve omvang van het eigen vermogen bijzondere facetten. Bij het financieringsonderzoek (L.E.I.-3.2) is dit duidelijk gebleken. Bij een arbeidsinkomen van f. 6 400,- voor de ondernemer in 1966/67, was tevens f. 7 000,- niet-uitbetaald loon aan gezinsleden en f. 3 100,- niet-betaalde rente en pacht. Met nog enkele bedrijfs- en privé-opbrengsten kwam het totaalinkomen op f. 18 100,-. Hiervan werd f. 10 600,- aan de huishouding en f. 4 100,- aan belastingen en verzekeringen besteed. Er resteerde zodoende f. 3 400,-. Samen met f. 1 800,- uit erfenissen, schenkingen en herwaarderingen kon dit totaal van f. 5 200,- aan het eigen vermogen worden toegevoegd. Ondanks een negatief netto-overschot van f. 4 700,- blijkt het toch mogelijk f. 5 200,- te besparen. (Voor meer analytische gegevens zie men o.m. L.E.I.-3.9.)

Tabel 4. Uitkomsten van Achterhoekse bedrijven

	1966/67	1967/68	1968/69
Aantal bedrijven	49	48	52
Oppervlakte cultuurgrond, ha	11,00	12,45	12,80
Aantal melkkoeien	13,1	14,9	16,2
Aantal omgerekende varkens	64,6	65,1	69,8
Opbrengsten rundveehouderij	26 329	39 639	44 738
Opbrengsten marktbaar gewassen	3 958	5 660	5 278
Kosten meststoffen	2 212	2 995	3 171
Kosten aangekocht rundveevoer	7 904	8 859	11 133
Saldo grond en rundvee	20 171	25 313	29 023
Opbrengsten varkens	27 053	23 341	27 173
Kosten varkensvoer	19 996	18 816	18 352
Saldo varkens	7 057	4 525	9 430
Overige opbrengsten (w.o. pluimvee)	4 978	6 794	8 140
Overige voerkosten	5 115	5 942	6 441
Saldo overige	- 137	852	1 699
Bewerkingskosten	22 335	25 127	26 910
Overige kosten	8 403	9 830	11 374
Netto-overschot	-3 647	-4 267	1 868
Arbeidsinkomen/bedrijf	14 185	15 489	22 936
Arbeidsinkomen/ondernemer	6 984	7 870	14 791

De indruk bestaat dat de boer meer waarde hecht aan het kunnen besparen van enkele duizendjes dan aan de berekende bedrijfsverliezen. Door het teruglopen van het aantal gezinsarbeidskrachten (blijft in Oost-Gelderland de boerin haar niet-onbelangrijke aandeel leveren?) en door toenemen van de gezinsuitgaven (geldontwaardiging en toenemend welvaartspeil) zal, zeker bij een meer op de wet gerichte verdeling van de ouderlijke nalatenschap, het belang van een redelijke bedrijfswinst groter worden.

HOOFDSTUK III

DE TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING

§ 1. Toekomstverwachtingen en -mogelijkheden

Met het zich-duidelijker-realiseren dat het inkomen in feite onvoldoende is, zal de boer in Oost-Gelderland wegen gaan zoeken ter verbetering. Te verwachten is dat het aantal arbeidskrachten in de agrarische sector nog zal dalen. Voor Gelderland zal dit meer bedrijfsopheffing gaan inhouden dan vermindering van werkkrachten per bedrijf, aangezien dit laatste slechts nog in beperkte mate mogelijk is. De verhoging van het inkomen zal men voor een niet onbelangrijk deel ook buiten de landbouw trachten te vinden door te werken in de industrie, waarbij het landbouwbedrijf kans loopt een nevenactiviteit te worden. Het aantal C-geregistreerden in de landbouw zou zelfs kunnen gaan toenemen.

Naarmate echter meer boeren hun bedrijf volledig liquideren ontstaan er meer mogelijkheden tot vergroting van de oppervlakte cultuurgrond door anderen. In de praktijk blijkt de grond tot nu toe echter weinig mobiel te zijn. Een activiteit die mogelijk een bijdrage zou leveren tot oppervlaktevergroting van gezonde bedrijven, de beëindigingsregeling I van het O.- en S.-fonds, heeft in Oost-Gelderland veel minder effect gesorteerd dan elders (Friese Wouden).

Voor zover de bedrijven geen mogelijkheden hebben door oppervlakte-uitbreiding een betere werkgelegenheid te bereiken zal dit kunnen gebeuren door uitbreiding van de veredelingsproductie. De risico's die hieraan vastzitten worden door de Oostgelderlander zwaar gewogen. Vooral degenen die in het begin van de jaren zestig de leghennenstapel hebben uitgebreid zijn voor een niet onbelangrijk deel teleurgesteld door de aanhoudende lage eierprijzen. Uitbreiding van de varkensstapel heeft minder teleurstellingen gegeven, maar is hier niet vrij van gebleven (afslachten bij mond- en klauwzeer, gezondheidstechnische en foktechnische mislukkingen). Bij de huidige prijzen en saldi per dier is men terughoudend in het doen van grote investeringen (bouwen van goede schuren).

In tabel 5 worden enkele gegevens vermeld omtrent arbeids- en kapitaalanspraken per bedrijfstak.

Uit (vooral factor-analytische) onderzoeken (van het L.E.I.) blijkt dat de variaties in inkomen per bedrijf vooral veroorzaakt worden door het arbeidseffect (de produktie per man) en door het rendement van de bedrijfsonderdelen. De omvang van het bedrijf in ha gemeten heeft nauwelijks of geen effect. Van belang blijken dus vooral de bedrijfsomvang in bewerkingseenheden gemeten en het aantal arbeidskrachten. De desbetreffende resultaten van onderzoek zijn echter waargenomen bij qua oppervlakte en aantal bewerkingseenheden weinig uiteenlopende bedrijven met een weinig gespecialiseerd karakter.

Tabel 5. Structurele aspecten van bedrijfstakken

No. Activiteit	Bedrijfs omvang manjaren	ha	die- ren	arbeids- uren	Aantal bework. eenheden	Investeringen 1)						
						grond gebou- wen 1)	inv. have	dode levende totaal per b.e. manjr.				
1 Melkkoeien	1,2	20	30	3400	2400	140000	45000	40000	45000	270000	1125	225000
2 Melkkoeien	2,0	40	70	5500	5500	280000	95000	50000	105000	530000	965	265000
3 Akkerbouw	1,0	30	-	2500	3600	210000	20000	60000	-	290000	800	290000
4 Akkerbouw												
5 Fokzeugen	0,4	p.m.	20	1000	330	5000	20000	3000	12000	40000	1215	100000
6 Fokzeugen	0,8	p.m.	55	2000	900	5000	50000	5000	33000	93000	1030	116000
7 Mestvarkens	0,4	p.m.	200	1000	600	5000	32000	2000	40000	79000	1315	197500
8 Mestvarkens	0,8	p.m.	750	2000	2250	5000	110000	4000	150000	269000	1150	336000
9 Leghennen	0,4	p.m.	1000	1000	400	5000	25000	5000	6000	41000	1025	102500
10 Leghennen	0,8	p.m.	5000	2000	2000	5000	110000	10000	30000	155000	775	194000
11 Slachtkuikens	0,4	p.m.	8000	1000	800	5000	50000	3000	8000	66000	825	165000
12 Slachtkuikens	0,8	p.m.	22000	2000	2200	5000	124000	5000	22000	156000	700	195000

1) De investeringen in bedrijfsgebouwen zijn in deze opstelling op een vrij laag niveau aangehouden. Niettemin blijkt in een aantal praktijkgevallen voor nog lagere bedragen gebouwd te (kunnen) worden.

Inkomensverbetering is dus mogelijk door verbetering van het arbeidseffect (minder arbeid per bedrijf) en/of vergroting van de productieomvang en door verbetering van het rendement van de bedrijfsonderdelen. Dit laatste aspect is vooral een technische kwestie (gezondheid, fokkerij, voeding).

In de hierop betrekking hebbende onderzoeken wordt nauwelijks enig verband gevonden tussen omvang en rendement van de bedrijfsonderdelen. Het is daarom opmerkelijk dat in de praktijk vaak wordt gesuggereerd dat het rendement (het saldo) bij kleinere eenheden beter zou zijn. Wanneer er sprake zou zijn van verschil in vakmanschap tussen de boeren die kleinere en grotere eenheden bewerken, zou men verwachten, dat de grotere eenheden een beter resultaat geven.

Anderzijds kan ook gesteld worden dat goede resultaten met kleinere eenheden geen garantie vormen voor dezelfde resultaten bij grote uitbreiding van een bedrijfs onderdeel. Mochten zich hierbij bepaalde aanloopmoeilijkheden voordoen, dan zou daarmee de hierboven weergegeven indruk uit de praktijk verklaarbaar zijn.

De gewenste inkomensverbetering door middel van opvoering van het rendement van de activiteiten zal vooral een kwestie zijn van opvoering van het technisch kunnen. Het landbouwonderwijs en de -voortlichting hebben op dit gebied een zeer belangrijke taak. Door middel van ruilverkaveling wordt een extra nadruk gelegd op het streven naar een optimale structuur, d.i. de gunstigste verhouding tussen arbeid, grond en kapitaal. In het hiernavolgende zal een schets worden gegeven van de wenselijke bedrijfsstructuur.

§ 2. De toekomstige bedrijfsorganisatie

Voor Oost-Gelderland, waar de belangstelling voor de veredelingsproductie van oudsher groot is, is het vooropstellen van een minimumbedrijfsoppervlakte niet reëel. Het beoordelen van de huidige bedrijven kan dan ook beter plaatshebben op grond van het aantal bewerkingseenheden per bedrijf. In het algemeen kan gesteld worden dat op bedrijven met circa 2 000 b.e. per man thans een goed inkomen wordt behaald of bereikbaar is. Hierbij zijn het aantal werkkrachten en het absolute aantal produktietakken per bedrijf, waarbij dus grotere en kleinere takken zijn samengeteld, in eerste instantie minder belangrijk.

De ontwikkeling van de bedrijfsstructuur in Oost-Gelderland en elders geeft inderdaad een toenemend aantal b.e. per arbeidskracht. Voor individuele bedrijven is een belangrijke toeneming van het arbeidseffect vooral te bereiken door vergroting van bepaalde reeds vrij grote bedrijfsonderdelen. Deze specialisatie kan gepaard gaan met afstoting van andere takken, die b.v. kwantitatief nauwelijks van invloed zijn. Dit is in het algemeen alleen te realiseren wanneer men zich min of meer losmaakt van de huidige bedrijfsstructuur.

Juist in ruilverkavelingsgebieden ontstaan mogelijkheden over te stappen op nieuwe bedrijfssystemen.

Elke ondernemer krijgt via ruilverkaveling de mogelijkheid zich te

bezinnen op de voor hem bereikbare mogelijkheden. Van belang is hierbij vooral dat deze ondernemers ver vooruitzien. Verwacht moet worden dat de maatschappelijke en technische ontwikkeling steeds verder zal gaan. Ook in 1975 - om de gedachten te bepalen - zal geen eindpunt bereikt zijn. Wel kan worden vastgesteld dat voortgaande aanpassing van het bedrijf met behoud van de bestaande bedrijfsoppervlakte en een doelmatig gebruik van de bestaande bedrijfsgebouwen ook tot het genoemde jaartal op veel bedrijven toenemende zorgen zal geven.

Zonder afbreuk te doen aan de algemeen gestelde eis van een streven naar circa 2 000 b.e. per man zal in het hiernavolgende een schets worden gegeven van voor de toekomst gewenste bedrijfsstructuren.

Aan een bewuste specialisatie zal wellicht niet te ontkomen zijn. Het uitbuiten van gewonnen vakkennis zal des te beter mogelijk zijn naarmate men zich weet te beperken tot bepaalde bedrijfstakken. Van nog groter belang is echter dat bij groeiende omvang van de eenheden een doelmatiger arbeidsaanwending mogelijk wordt, mits het mechanisatieniveau en de bij die vergrote eenheden passende bedrijfsgebouwen aanwezig zijn. Uit het oogpunt van een zo rendabel mogelijke aanwending van de arbeid liggen de optimale eenheden, vooral bij de veredelingsproductie, meestal zeer hoog. Bij de aan de grond gebonden melkveehouderij en de akkerbouw is relatief niet van zo'n grote rendementsverbetering sprake. De optimale eenheden worden echter niet volledig bepaald door een doelmatige arbeidsbesteding. Betrekken wij ook het technisch-, fysisch- en fysiek-kunnen en de financieringsmogelijkheden in onze argumenten, dan zullen de optima ongetwijfeld wat lager kunnen liggen dan alleen uit arbeidstechnisch oogpunt wordt gesteld.

Ten aanzien van de financieringsmogelijkheden kan nog worden opgemerkt dat deze enerzijds steunen op het kunnen-bieden van zekerheden en anderzijds bepaald worden door de maximaal op te nemen rente- en aflossingsverplichtingen. In dit tweede aspect kunnen vooral de moeilijkheden worden verwacht.

De bedrijfsorganisatie als zuiver weidebedrijf

De huidige stand van het onderzoek (1970) geeft aan dat een zeker optimum wordt bereikt bij een tweemansbedrijf met 70 melkkoeien op circa 45 ha land. Bij deze omvang is zeer doelmatig werken mogelijk geworden en is een zeer zware mechanisatie economisch verantwoord. De kans bestaat echter dat voor een deel van de boeren deze bedrijfsomvang te onoverzichtelijk wordt. Het op-tijd-uitvoeren van de werkzaamheden en het geven van voldoende aandacht aan elke koe afzonderlijk vraagt veel van het organisatietalent.

Het "eenmansbedrijf" met 30 à 40 koeien op 20 à 25 ha biedt tegenover het eerder genoemde tweemansbedrijf minder grote voordelen. Met name is op deze bedrijven de benodigde mechanisatie minder rendabel. Ook de gebouwenkosten zullen bij deze eenheid een grotere druk betekenen dan bij de 70 koeien-eenheid. De hoogte van de investeringen in bedrijfsgebouwen bedraagt nu in het algemeen f. 2 000,- tot f. 2 500,- per melkkoe.

Het is van groot belang dat goedkoper bouwen, waarbij mogelijk volle-

dige bedrijven kunnen worden gesticht voor (minder dan) f. 1 000,- per melkkoe, juist in ruilverkavelingen wordt toegepast.

De grote vraag in bovenstaande bedrijfsplannen luidt ongetwijfeld hoe de arbeid kan worden rondgezet. Van zeer groot belang zijn hierbij de erf-indeling, de perceelsverkaveling en de bruikbaarheid van de gebouwen. De erf-indeling zal zo moeten zijn dat winter en zomer op dezelfde plaats kan worden gemolken. Hierop moet ook de verkaveling gericht zijn: omweiden met grote koppels vraagt een goede bereikbaarheid van de percelen (verharde paden). De bedrijfsgebouwen dienen zo te zijn dat voldoende bescherming van de dieren samengaat met een minimale arbeidsbesteding aan en in deze gebouwen: het ziet ernaar uit dat de ligboxen(loop)stal al of niet met roostervloeren voor mestafvoer en met sterk eenvoudige voedermethoden hieraan beantwoordt.

De bedrijfsorganisatie als akkerbouwbedrijf

De zeer grote mechanisatiemogelijkheden, die in de toekomst ongetwijfeld nog toenemen, vragen bij zuivere akkerbouw meer grond dan bij zuivere rundveehouderij. Het "eenmansakkerbouwbedrijf" met een vrij intensief bouwplan (circa 50% hakvruchten) vraagt circa 30 ha. Bij deze oppervlakte is een rendabele exploitatie van vele werktuigen nog nauwelijks mogelijk, zodat onderlinge samenwerking of inschakeling van de loonwerker hierbij noodzakelijk is. Anderzijds geeft het akkerbouwbedrijf als regel een onregelmatige en dus ongunstige arbeidsfilm.

De bedrijfsorganisatie als gemengd bedrijf

Uit onderzoeken van de laatste jaren blijkt dat bij de veredelingslandbouw de voordelen van grotere eenheden, nl. een doelmatige arbeidsbesteding en een rendabele benutting van het kapitaal in gebouwen en mechanische voorzieningen, bereikt worden wanneer deze 0,3 tot 0,5 arbeidskracht (2,5 tot 4 uur daags) vergen. Wanneer wij deze eenheden als betrekkelijke optima beschouwen geeft tabel 5 een overzicht van de structurele aspecten.

In tabel 5 is uitgegaan van een praktisch haalbare en economisch verantwoorde omvang van de activiteiten. Daarbij zijn steeds twee grootte-eenheden per activiteit vermeld. Verondersteld is dat bij elke omvang het gemelde aantal arbeidsuren haalbaar is. Uiteraard hangt dit in belangrijke mate samen met het mechanisatieniveau, met name met de in bedrijfsgebouwen en dode inventaris (vaak moeilijk van elkaar te scheiden) vastgelegde middelen.

Eenheidsvergroting leidt steeds tot toenemende investeringen per manjaar per activiteit, maar betekent geringere investeringen per be-werkingseenheid per activiteit.

In tabel 5 komt ook duidelijk naar voren dat het streven naar circa 2 000 b.e. per man in feite een wat grove benadering is. Met name bij het houden van fokzeugen blijkt dit kengetal als maat voor de bedrijfsomvang een afwijkende plaats in te nemen. Ongetwijfeld speelt hierbij een grote rol dat juist bij fokzeugen de arbeidsbehoefte per eenheid nauwelijks sa-

menhangt met een bepaald niveau van technische voorzieningen. Vooral de efficiëntere arbeidsbenutting bij een grotere omvang van de bedrijfstak geeft hier de basis van een betere rentabiliteit.

Voorgaande schets van de toekomstige ontwikkeling van de agrarische bedrijven roept een confrontatie op met de huidige praktijk. In de provincie Gelderland werden in 1965 niet meer dan 2 251 bedrijven boven 20 ha cultuurgrond geteld, d.i. bijna 5% van het totale aantal geregistreerden. Van deze grotere bedrijven behoorde nog ca. 10% tot de bedrijven waarvan de gebruiker zijn hoofdberoep buiten de landbouw had. Nog geen 0,3% van het aantal geregistreerden had een bedrijf met meer dan 50 ha cultuurgrond, terwijl de gebruiker van deze grote bedrijven in bijna 25% van de gevallen een hoofdberoep buiten de landbouw uitoefende.

In mei 1966 werden slechts 397 Gelderse bedrijven geteld met meer dan 30 melkkoeien, terwijl 50 koeien en meer slechts 27 keer werden geteld.

Uit deze gegevens volgt wel dat de in voorgaande pagina's geschetste bedrijfsorganisaties nu nog weinig voorkomen. Een toeneming van het aantal zal ongetwijfeld mede door het ruilverkavelingsbeleid kunnen worden verwacht. Waar op de getelde grotere bedrijven de arbeidsbezetting nu nog een stuk groter is dan op de geschetste, moet verwacht worden dat deze geleidelijk zal teruglopen.

§ 3. De belemmerende factoren in de geschetste bedrijfsontwikkeling

Een vergelijking tussen de huidige bedrijfsorganisatie en die welke voor de toekomst na te streven zou zijn geeft aan dat er grote verschillen zijn. Het effect van de ruilverkaveling zal des te groter zijn naarmate men er beter in slaagt de belemmeringen weg te nemen of af te zwakken. In het hiernavolgende zullen deze belemmeringen besproken worden, waarbij van belang is dat de verschillende aspecten vaak sterk met elkaar samenhangen.

De investeringen

Om tot een beter arbeidseffect (meer produktie = meer b.e.'s per man) te komen zullen vaak grote investeringen nodig zijn. In tabel 5 (blz. 16) komt tot uiting dat de investeringen per manjaar variëren van f. 100 000,- tot meer dan f 300 000,-. Van grote betekenis hierbij zijn de aangehouden grondprijzen en de investeringen in gebouwen. Het gebouwenprobleem zal in een volgend punt worden behandeld.

Tot nu toe werken de Oostgelderse boeren met een relatief hoog percentage eigen vermogen, dat echter in absolute zin klein genoemd moet worden. Het eigen vermogen in procenten van het balanstotaal bedroeg op de zandgronden voor geheel Nederland in 1932, 1933, 1940 en 1952 respectievelijk circa 77, 73, 79 en 83%. Voor 1965 en 1966 kunnen voor het oostelijk en zuidelijk zandgebied respectievelijk 86 en 72% worden aangehouden.

Tabel 6. Het verteerbaar inkomen van een 10 ha-bedrijf bij toenemende omvang (b.e.) en verschillend eigen vermogen

Bedrijfsomvang b.e.	1700		2000		2300		
	72	97	97	122	122	154	185
Eigen vermogen x f.1000, -							
Waarde grond en gebouwen	80		x f. 1000,-			120	
Waarde levende have	30		100			50	
Waarde dode inventaris (nieuw)	12		40			15	
Balanstotaal	<u>122</u>		<u>13,5</u>			<u>185</u>	
			<u>153,5</u>				
Arbeidsinkomen à f.7,-/b.e.	11900		in gld.			16100	
Kapitaalinkomen	3192		14000			4980	
(Max.) belastbaar inkomen	<u>15092</u>		<u>4086</u>			<u>21080</u>	
Afschrijvingen	1880		18086			2550	
Herinvesteringen	1200		2215			2000	
Max. verteerbaar inkomen	<u>15772</u>		<u>1600</u>			<u>21630</u>	
			<u>18801</u>				
Te betalen rente (6½%)	3250	1625	in gld.			2015	
Te betalen belasting	2553	3040	2048	32	4095	4719	5324
Te betalen aflossing (3-5%)	<u>1700</u>	<u>750</u>	3811	4416	4095	930	
Totaal lasten	<u>7503</u>	<u>5415</u>	<u>945</u>	-	<u>2110</u>	<u>7664</u>	<u>5324</u>
			<u>6804</u>	<u>4448</u>	<u>10300</u>		
Verteerbaar inkomen	8269	10357	11997	14353	11330	13966	16306
			9900				
			12224				

Uit verschillende onderzoeken 1) blijkt dat het eigen vermogen van boeren met eigen grond en gebouwen ongeveer 50% van het balanstotaal moet bedragen om gemiddeld een redelijk verteerbaar gezinsinkomen op te leveren. Het hier genoemde gemiddelde is echter praktisch niet bruikbaar: er is nl. een grote verscheidenheid in het gewenste gezinsinkomen (o.m. afhankelijk van de gezinsfase) en verscheidenheid in het gerealiseerde rendement van de activiteiten.

In tabel 6 (blz. 21) zal een schets worden gegeven van de ontwikkeling van het verteerbaar inkomen op het eenmansbedrijf met een bepaalde variatie in eigen vermogen.

Uit tabel 6 valt af te lezen, dat een vergroting van de bedrijfsomvang bij een gelijk vermogen gemiddeld geen verbetering van het verteerbaar (belastingvrije) inkomen betekent, maar een daling met enkele honderden guldens. De in tabel 6 verwerkte uitgangspunten zijn hierbij van grote betekenis. Wanneer de bedrijfsuitbreiding met 300 bewerkingseenheden minder investeringen vergt dan de hier aangehouden ruim f. 30 000,- zal het verteerbaar inkomen wel toenemen. Als uitgangspunt is tevens gesteld dat slechts het gemiddelde arbeidsinkomen per bewerkingseenheid, te weten f. 7,- per b.e., behaald zal worden. Gezien de grote variatie in het rendement (arbeidsinkomen per b.e.) zal juist de boer met goede vak-kennis mogen rekenen op betere resultaten. Uiteraard is het verteerbaar inkomen in belangrijke mate afhankelijk van de te betalen aflossing en de voor de instandhouding van het bedrijf (het werktuigenpark) jaarlijks noodzakelijke herinvesteringen. Voor het te lenen bedrag is hier een minimale aflossing van 3% in rekening gebracht. Voor leningen waarbij de zekerheidsstelling wat moeilijker wordt is 5% berekend. In de praktijk ligt juist op dit punt een grote variatie. Bij familieleningen kan de aflossing zowel hoger als lager zijn. Bij bankleningen op de z.g. mestcontracten (bij mestvarkens) is de aflossing min of meer een pro-memoriepost. Verder komt het voor dat men zich in bepaalde gevallen tot 10% aflossing moet (kunnen) verplichten, nl. bij leningen op basis van de waarde van de veestapel of het machinepark.

De te betalen belasting in tabel 6 is genormaliseerd op basis van de formule dat het belastingvrij verteerbaar inkomen 70% is van het belastbaar inkomen plus f. 1 000,-. Deze formule, waarin onder belastingen de inkomstenbelasting (groep II, 2 kinderen) plus de premie A.O.W., A.W.W. enz. is begrepen, geeft in het traject van f. 8 000,- tot f. 25 000,- belastbaar inkomen slechts geringe afwijkingen.

In tabel 6 is het verteerbaar inkomen weergegeven voor het eerste jaar. Per jaar zal dit verteerbaar inkomen toenemen met de (bespaarde) rente over de (verrichte) jaarlijkse aflossing.

1) Zie o.m. "Het financieringsvraagstuk in de Nederlandse landbouw door dr. J.T.P. de Regt, L.E.I.-rapport 269, mei 1957 en "De landbouw in het Zuidelijk zandgebied" door J. Grijpstra, H. Preuter en C.J. Peters Rit en W. Willemsen. P.A.W.-rapport nr.222, december 1966.

Via de ruilverkavelingsfinanciering wordt reeds een deel van de extra kapitaalbehoefte gedekt. In het algemeen zal een ruilverkaveling gepaard gaan met een toeneming van geleend vermogen. Het verdient dan ook aanbeveling waar mogelijk de aflossingsvoorwaarden waaronder geld wordt geleend in overeenstemming te doen zijn met de bedrijfsmogelijkheden, die in de jaren van geleidelijke bedrijfsaanpassing minder groot zullen zijn.

Onder dit hoofdstuk: investeringen en financiering, dient ook gewezen te worden op enkele typische Saksische opvattingen. De wat oudere beroepsbevolking staat ongetwijfeld in verband met een zekere overheersing van de oudere generatie van boeren. Bij oudere boeren en in het bijzonder bij de Oostgelderlander is een zekere aversie tegen leningen aanwezig. Opmerkelijk hierbij is dat (commerciële) leningen en (vlottende) bedrijfsschulden in hoge mate identiek worden gezien. De Oostgelderse boer is graag vrij van verplichtingen. Het komt meermalen voor dat men hoort ageren tegen "werken voor de bank". In tabel 6 is reeds aan het licht gekomen dat bedrijfsvergroting op basis van geleend geld niet altijd (direct) leidt tot een hoger verteerbaar inkomen.

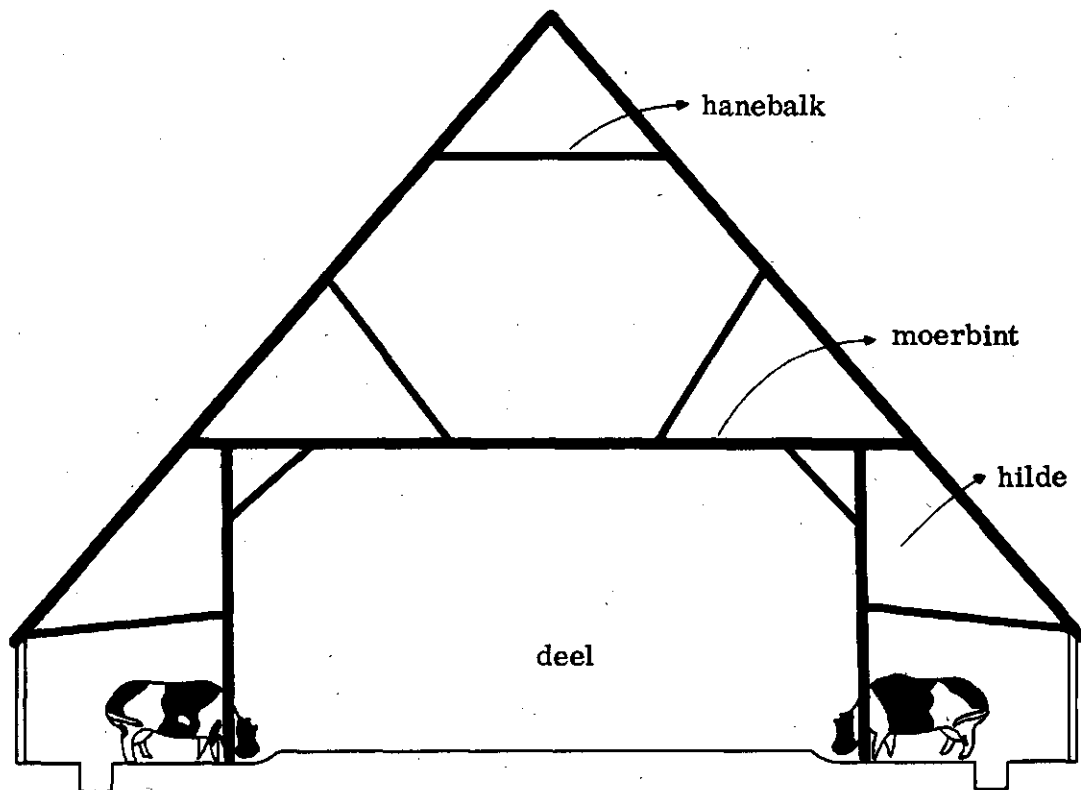
In het algemeen is de Oostgelderse boer gekenmerkt door voorzichtigheid. Heel duidelijk spreekt dit uit een vaak nagelaten bedrijfsaanpassing voor de periode dat de vader en de (schoon)zoon samenwerken. Deze periode, waarin belangrijke negatieve netto-overschotten worden gesignaleerd, is voor de boeren te kort, ook al kan hij een jaar of tien duren, om meer werkgelegenheid die investeringen vergt, te formeren. Juist door het nogal eens voorkomen van een vader/zoon-arbeidsaanbod, op wat in feite een eenmansbedrijf is, wordt gemiddeld een laag arbeidseffect waargenomen.

Het overheersen van grond in boerenhand tegenover pacht scheidt nog wat meer problemen. Een groot deel van het gepachte kan gerangschikt worden onder familiepacht. De laatste jaren hebben in toenemende mate de pachters de grond en vaker nog de gebouwen te koop aangeboden gekregen. Bij familiepacht is dit zonder meer te voorzien. Vooral uit het oogpunt van de bedrijfsfinanciering speelt dit een grote rol. Het (moeten) aankopen van grond en gebouwen betekent voor tal van (jonge) boeren een grote verzwaring van de lasten. Deze verzwaring kan zodanig zijn dat voor ingrijpende structurele verbeteringen geen kapitaal meer kan worden aangetrokken. Voor pachters valt op te merken dat aan (de omvang van) het eigen vermogen minder hoge eisen worden gesteld. Dat de kredietmogelijkheden hier wegens minder zakelijke zekerheden ook geringer zijn, waardoor een hogere aflossing op leningen (5 tot 10%) noodzakelijk zou zijn, werkt niet bevorderlijk.

De bedrijfsgebouwen

De Saksische bouwtrant levert schilderachtige boerderijen (vakwerkbouw) die echter uit bedrijfseconomisch oogpunt slecht genoemd moeten worden. Los van een groot hoofdbedrijfsgebouw treft men vaak verschillende hokkerige schuren, die rationeel werken met grotere eenheden bellen. Het meest voorkomende type hoofdgebouw is het Saksische of

FIGUUR 1. Doorsnede van een Saksische (gebint) boerderij

gebint-type. De grondslag wordt hier gevormd door grote balken op circa 4 meter achter elkaar, die elke stallengte mogelijk maken. Tussen de koppen van de koeien vindt men de deel (de vroegere dorsvloer) met een breedte van circa 7 meter. De onhandige breedte- en hoogtematen van dit gebouw maken verbeteringen zeer moeilijk. In het algemeen heeft men de hilden opgetrokken of uitgebroken. Voor zover er ruimte was voor het paard en eventuele varkens is deze vrijwel overal voor rundvee omgebouwd. Een vaak wat korte stand en/of smalle achtergang is moeilijk te wijzigen, daarvoor staan de staanders onder de moerbint in de weg. De enorme hoogte -niet zelden 10 meter - ligt slechts voor een klein gedeelte boven de moerbint. Deze ruimte voor hooi en stro heeft men vrij vaak vergroot door onder de moerbint een nieuwe balk te hangen.

De problemen zijn dat volgens praktijkervaringen tot nu toe deze grote ruimten niet gemakkelijk beter benut kunnen worden. Anderzijds levert nieuwbouw bezwaren wegens de relatief hoge investeringen (te kleine eenheden) en het feit dat men nauwelijks een nuttige aanwending heeft voor de grote ruimte in de oude veestal.

Theoretisch is het mogelijk tot een betere benutting van de beschikbare ruimte te komen door verbouw tot gewone loopstal of loopstal met ligboxen. Men zou dan kunnen volstaan met het bouwen van een in zomer en winter te gebruiken doorloopmelkstal. Tot nu toe is dit weinig of niet gedaan. De mogelijkheden hiertoe zullen nader onderzocht moeten worden. Het lijkt inderdaad mogelijk - vooral wanneer de dieren buiten de vroegere stal op een overdekte betonplaat kunnen eten - om met een lig- en loopruimte van 4 tot 6 m² per koe anderhalf tot twee keer zoveel dieren te plaatsen.

In vroeger tijden bouwde men de boerderijen in Oost-Gelderland met de veestal het dichtst bij de openbare weg. Dit kan op veel plaatsen een handicap zijn voor en beter gebruik. De moeilijkere bereikbaarheid van het woonhuis van de openbare weg af werkt zeker niet stimulerend.

In grote delen van Nederland vindt men de landbouwbedrijven in linten of groepen bijeen. Hoewel dit in Oost-Gelderland ook weleens het geval is, komt een verspreide daling hier meer voor. In de ruilverkavelingen van Oost-Gelderland zal men dus minder geconfronteerd worden met de noodzaak van boerderijverplaatsing. Uit kosten oogpunt kan dit een voordeel lijken, maar vanwege de overheersend matige gebouwensituatie en oneconomische indeling van deze gebouwen zal het op iets langere termijn gezien eerder een nadeel zijn. Het verdient dan ook zeker aanbeveling het (doen) bouwen van moderne stallen - ook voor varkens, enz. - te bevorderen. De vraag kan hier gesteld worden wat bereikt kan worden met goede melkstallen - zo nodig ook volledige veestalling - in het veld, dus op enige afstand van de boerderij. De oude (niet centraal gelegen) boerderijen zullen dan 's winters voor jongvee gebruikt worden.

De verschillen in bodemkwaliteit

De verschillen in bodemkwaliteit zijn in dit gebied groot. De zeer oude akkerbouwpercelen (essen) hebben een goede bouwvoor en waterstand (hoewel vaak vrij droog). De weilanden zijn nogal eens van minder goede kwaliteit. Uit de variatie in veebezetting en aangekocht voer bleek in de L.E.I.-boekhoudingen dat belangrijke verschillen in opbrengend vermogen van de grond - bij niet zo sterk verschillende stikstofgiften - aantoonbaar waren. De berekeningen die aan tabel 7 ten grondslag liggen bevatten vrij veel veronderstellingen. Aangenomen is een bepaalde prijs om de hoeveelheid aangekocht voer om te rekenen op ZW. (Krachtvoer f. 0,58/ZW, melkprodukten f. 1,00/ZW, ruwvoer f. 0,40/ZW.) Per g.v.e. zal in het weideseizoen 1200 ZW aan gras zijn opgenomen. Per snede gemaaid grasland is 1500 ZW/ha aangehouden, per ha voedergewassen 4500 ZW, per ha stoppelknollen 2000 ZW.

Het tegenover-elkaar-stellen van de 10 bedrijven met de laagste en de 10 bedrijven met de hoogste veebezetting per ha voedergewassen in twee opeenvolgende jaren (uit respectievelijk 48 en 52 geadministreerde bedrijven) leverde het volgende resultaat.

Tabel 7. Herkomst en produktie van het rundveevoer

	1967/68		1968/69	
	laag	hoog	laag	hoog
Veebezetting				
Aantal melkkoeien	16,0	13,9	18,3	15,3
G.v. e./ha voedergewassen	1,93	2,82	2,09	2,83
Melkkoeien/ha voedergewassen	1,62	1,85	2,32	1,94
Vershil	0,61	0,97	0,77	0,89
Herkomst voer ZW/g.v.e.				
Uit aankoop	630	807	567	822
Uit weiden	1200	1200	1200	1200
Uit maaien	529	432	502	438
Voedergewassen	86	50	65	36
Knollen	131	150	88	141
Totaal	2 576	2 639	2 422	2 637
Opbrengst ZW/ha grasland	3 345	4 586	3 546	4 698
Stikstofgift, kg/ha grasland	181	236	167	222

Deze gegevens wijzen erop dat er een grote variatie in het opbrengend vermogen van het grasland is. Juist hierdoor geeft een ruilverkaveling echter ook grote mogelijkheden. De verbetering van matig grasland door een betere waterbeheersing en bevordering van goed gebruik door een goede ontsluiting levert na opnieuw inzaaien van een matige grasmate grote mogelijkheden. Vaak wordt erop gewezen dat het enkele jaren duurt voor dit grasland regelmatig goede opbrengsten levert. De ervaringen met kunstweiden wijzen erop dat dit meevalt.

SAMENVATTING

Van oudsher heeft het in oppervlakte beperkte bedrijf in Oost-Gelderland overwogen. Voor een redelijk rendement van de beschikbare arbeid en het geïnvesteerde vermogen dient een hoge waarde te worden gehecht aan bedrijfsvergroting. Deze vergroting kan echter ook heel goed worden gerealiseerd op basis van de niet-grondgebonden veredelingsproduktie.

Door de specifieke Saksische sociale opvattingen (o.m. het thuis-bewerken en de bevoordeling van de blijver bij de waardering en verdeling van de nalatenschap) is het (nog) mogelijk dat een negatief netto-overschot samengaat met een toeneming van het eigen (familie)vermogen. Verwacht mag worden dat dit voor de toekomst in mindere mate het geval zal zijn.

Door de ontmenging van het gemengde bedrijf is waarschijnlijk een geringe verbetering van de bedrijfsrentabiliteit mogelijk. Bij een belangrijke bedrijfsvergroting, die samengaat met grote investeringen, stijgen aanvankelijk vooral de rente- en aflossingsverplichtingen, pas op de langere duur resulteert een beter arbeidsinkomen. De totale investeringen per manjaar zijn vooral bij de grondgebonden bedrijfstakken zeer hoog. Bij fokzeugen en de pluimveetakken zijn ze wat lager.

De overheersende bedrijfsgebouwen vormen een rem op de toekomstige ontwikkeling. Opvallend is de grote variatie in het gerealiseerde opbrengend vermogen van de grond (welke als grasland wordt gebruikt). De ruilverkavelingen kunnen van zeer grote betekenis worden geacht voor de toekomstige inkomens van de agrariërs en daarmee voor hun bestaan.

